

УДК 1(091)

Д. Є. Прокопов, проф., КНУТШ

ЕСТЕТИКА Ф. ШИЛЕРА І РОЗВИТОК КРИТИЦИЗМУ (ДО ПРОБЛЕМИ РЕЦЕПЦІЇ КАНТОВОЇ ФІЛОСОФІЇ)

Автор вивчає специфіку інтерпретації Кантової філософії через звернення до праць Ф. Шилера. У статті розкрито характер та основні засади цього прочитання критицизму в контексті порівняльного аналізу тлумаченням Шилером естетики та етики з оригінальними Кантовими текстами.

Ключові слова: Ф. Шилер, філософія Канта, естетика, духовна культура, поезія, людина, мораль.

Багатогранна спадщина Ф. Шилера до сьогоднішнього дня є предметом жвавого філософського інтересу як в Україні, так і за її межами. Щоправда, донині не припиняються суперечки стосовно того, ким радше слід вважати Шилера: теоретиком і мислителем, якій витончено і довшено викладав свої погляди у поетичній формі, чи поетом, уся творчість якого сповнена глибокої філософії та естетичного піднесення. Звісно, що у цій суперечці, радше за все, слід пристати до позиції, що Шилер – це передусім поет, а вже потім теоретик естетики і мистецтва, філософ та історик. Інколи його вважають навіть "найбільш філософським серед наших поетів-класиків" [4, с. 99]. Але той факт, що Шилер не був професійним філософом, у жодному разі не означає, що він залишався байдужим до філософії, яка на той час відіграла ледь не вирішальну роль в німецькій духовній культурі. Навпаки, поет практично завжди виявляв щирий інтерес до різних філософських питань, що жваво обговорювалися в культурному середовищі, зосереджуючи свою увагу головню на проблемах етики, естетики і філософії історії. Завдяки низці культурно-історичних досліджень і трактатів, особливо завдячуючи праці "Листи про естетичне виховання" ("Über die ästhetische Erziehung des Menschen in einer Reihe von Briefen", 1793–1794), він залишив після себе помітний слід в філософії культури.

Як правило, початок інтенсивних студій поетом Кантової філософії дослідники датують 1791 роком, а проміжок часу між 1791–1795 рр. небезпідставно вважають філософським етапом творчості поета. При цьому не слід забувати і того факту, що, починаючи з 1792 р., "професор Шилер" в Єнському університеті читає лекції не лише з історії, а й з естетики, що, звісно, також не могло не відобразитися на його теоретичних поглядах того часу. І все ж, така ніби "хрестоматійна" думка потребує деякого уточнення, особливо в плані того, коли конкретно і як саме розпочалося знайомство поета з філософією Канта. Беззаперечним є вплив третьої "Критики" Канта на формування естетичних і загально-філософських поглядів Шилера. Про це неодноразово заявляв сам поет. Про це твердять і його біографи. Близькість для нього ідей Кьонігсберзького мислителя засвідчує низка тверджень самого Шилера, зокрема, багаторазово цитоване зізнання на початку "Листів про естетичне виховання", що "...подальші твердження ґрунтуватимуться здебільшого на Кантових принципах" [7, с. 115]. Водночас складно в цьому ракурсі не погодитися і з думкою В. Ф. Асмуса про те, що "Кантіанство Шилера – оригінальна інтерпретація Канта, розвинута розумом сильним і самобутнім" [5, с. 284]. Однак при цьому усе-таки не варто забувати і того факту, що ще до так званого періоду знайомства з критицизмом і захоплення Кантовою філософією в поета вже були певні філософські ідеї, які так чи так відображені в його творах. Скажімо, в праці "Філософські листи" ("Philosophische Briefe", 1786), що являє собою листування між Юліусом (самим Шилером) і Рафаелем (другом поета Кьорнером), міститься один фрагмент, який має заго-

ловок "Теософія Юліуса". Тут, крім іншого, представлено поетично-почуттєве бачення світу, трапляються філософічні міркування поета про ідеї, про любов, про жертвність, про Бога. Але в останньому із цих "Листів" Шилера (Рафаеля) ми маємо міркування, яке є дуже влучною самохарактеристикою філософських поглядів поета того часу: "Моє серце дошукується філософії, а фантазія підмінила її мареннями. Найтепліше марення було для мене істинним" [2, с. 111].

Відвертання від подібної філософії почуття і звертання до Кантової філософії відбулося під впливом К. Г. Кьорнера, котрий давно вже радив своєму другові прочитати щось із праць філософа, чия творчість на той час ставала вже відомою за межами Східної Пруссії. Звісно, не слід недооцінювати і значення Райнгольда, який запропонував Шилеру (у серпні 1787 р.) прочитати деякі статті Канта із "Берлінського щомісячника". Особливо зацікавила поета Кантова "Ідея загальної історії у всесвітньо-громадянському замірі" (1784). Шилер пише до Кьорнера (29 серпня 1787 р.) "Мені здається досить вирішеним, що я ще читатиму і, можливо, студіюватиму Канта". Утім, як уважає К. Форлендер, усе-таки більший вплив на поета у плані звертання до критичної філософії мав якраз Кьорнер, а не Райнгольд, оскільки Шилер не дуже прихильно ставився до останнього [4, с. 106]. Втім, низка життєвих обставин (запрошення до Єни, заручини і одруження) стала на заваді подальшим студіюванням філософії Канта. Лише в листопаді 1790 р. в одиннадцятому числі "Талії" з'явилася стаття тоді вже професора історії Шилера "Дещо про першу спільноту людей", в якій міститься така заувага: "Мабуть, не дуже багатьом читачам потрібно нагадувати, що ці ідеї виникли з приводу Кантової статті в Берлінському щомісячнику". Тут автор має на увазі статтю Канта "Гаданий початок людської історії", що була опублікована у згаданому часопису в січні 1786 р. Отже, є підстави вважати, що початок серйозного вивчення Шилером критичної філософії Канта припадає на кінець 1790 р.

На початку березня 1791 р. Шилер уже заповзятю студіює третю "Критику" Канта, про що він і повідомляє в листі до свого друга Кьорнера. Вона "заповнює [його] своїм сповненим світлом, духовно багатим змістом". Він сподівається при цьому ще глибше зануритися в інші критичні твори, що і сталося наприкінці цього ж року. У листі до Кьорнера (початок 1792 р.) поет запевняє: "Моє рішення ухвалено категорично: не полишати її [Кантову філософію] доти, доки я її не збагну, навіть якщо це може коштувати мені трьох років". Шилер береється за вивчення двох інших "Критик" і упродовж трьох років справді не публікує жодних поетичних творів. У 1792 в часопису "Нова Талія", що його видає поет, він друкує два трактати естетичного змісту, які були витримані у Кантовому дусі: "Про підставу задоволення від трагічних предметів" і "Про трагічне мистецтво". Ще у жовтні 1792 він повністю занурений у третю "Критику". Але вже на початку наступного року поет докладає зусилля, щоб збагнути теоретичну філософію Канта. В одному з листів того часу він оголошує себе прихиль-

ником Кантової філософії. Улітку 1793 публікується праця "Про принадність і гідність", яка являє собою перший начерк естетичної теорії Шилера. Цій невеликій за обсягом праці належить чимала роль у процесі рецепції критицизму, позаяк її автор тут вперше (в оприлюднених за життя творах) відкрито висловлює своє ставлення до Канта, причому він не тільки високо поціновує заслуги "безсмертного автора", а й висуває критичні зауваження стосовно певних положень критичної системи. Кант по-дружньому прореагував на цю критику в другому виданні свого трактату "Релігія в межах самого тільки розуму" у доданій новій примітці, і така реакція втішила поета. Хоча, справді перші ознаки впливу критичної філософії Канта на світогляд поета можна відшукати ще раніше, в праці "Калій, або про красу" ("Kallias oder Über die Schönheit", 1793), що міститься у листуванні поета з К. Г. Кьорнером (вперше оприлюднена лише 1847 р.). Відштовхуючись від Кантового розмежування між явищем і річчю самою по собі, Шилер визначає тут красу як "свободу в явищі". На думку поета, ми можемо переживати певну річ як прекрасну лише в тому разі, якщо її розуміти як вираження свободної дії. Так само, як воля є свобідною тільки тоді, коли вона визначається відповідно до чисто формальних принципів, так і річ можна тлумачити як вияв інтелігібельної дійсності, якщо не розглядати її як визначену якимось матеріалом чи зовнішніми цілями [7, с. 31–60]. У Кантовому дусі виявляється написаним і наступний твір Шилера – "Листи про естетичне виховання людини" (написані в 1793–1794 рр., опубліковані в 1795 р.). Гете смакував їх, мов "коштовний ... напій". Кант уважав їх "чудовими" і мав намір написати рецензію на них, зробив деякі нотатки, але саму рецензію так і не написав [4, с. 112]. Вище вже наводилися слова автора цих "Листів" про значення для нього Кантової філософії. Але ще більш показовими для Шилерового поцінування думки Канта є фрагменти із безпосередніх листів поета до герцога Фридриха Християна Августенбурзького, з яких у процесі опрацювання і постав твір із заголовком "Листи про естетичне виховання людини". В одному з листів (від 3.II.1793) поет зізнається: "...У головному пункті вчення про мораль я мислю цілковито по-кантівськи". Улітку 1794 р. Шилер іще раз звертається до студій критичної філософії, відкладаючи при цьому всю іншу роботу. Поет дедалі більше стає переконаним послідовником філософії Канта, що яскраво засвідчено в листі до Гете (від 28.X.1794): "Мене зовсім не лякає думка, що закон зміни, чиєю ласкою не вдостоюється жоден людський і жоден божественний твір, зруйнує форму і цієї [Кантової] філософії, так само, як і будь-якої іншої; однак її підвалини не мають боятися цієї долі; адже наскільки давній рід людський і доки існує розум, її мовчазно визнавали і в цілому вчиняли згідно з нею". У цьому ж листі Шилер відверто зізнається про свою "Кантову віру", тобто про те, що він сповідує філософію Канта. Можна припустити, що Шилер добре збагнув "дух" теоретичних положень критицизму, про що свідчить, наприклад, таке його твердження із "Листів": "Трансцендентальний філософ ... у жодному разі не видає себе за того, хто пояснює можливість самих речей, а задовольняється тим, що встановлює пізнання, з яких досягається можливість досвіду" [1, с. 328]. Суть критицизму поет стисло закарбовує таким положенням: "Природа підпорядкована закону розсуду" (лист до Кьорнера від 18.II.1793), тобто закони природи "створюються" нашим розсудом. Все ж варто визнати, що теоретична складова критичної філософії Канта, представлена, зокрема, в першій "Критиці", навряд чи могла визначити інтереси такої поетичної природи. Для Шилера більше важила

зорієнтована на саме життя філософія, себто етика й естетика. У 1795–1796 рр. з'являються праці "Про піднесення" ("Über das Erhabene", друга редакція) і "Про наївну і сентиментальну поезію". У них уже помітна тенденція до віддалення від засад критичної філософії. Шилер відновлює свою діяльність на ниві поезії. На думку деяких дослідників, після написання своїх естетичних праць ("Листи" і "Про необхідні межі при вжитку прекрасних форм") Шилер "по суті, вже вийшов зі сфери впливу Канта" [5, с. 294]. Вагому роль у цей період творчості, тобто після 1795 р., відіграє дружба з Гете, а в такій визначальній для цього етапу теоретичній розвідці, як "Про наївну і сентиментальну поезію" (1795), поет дедалі більше зосереджується на конкретних питаннях мистецтва і поетики. Натомість К. Форлендер уважає, що поет і в останні роки життя дотримувався "засадничих ідей критичної філософії" [4, с. 112–113]. Звісно, питання про те, наскільки Шилер залишався послідовником Канта в останній період своєї творчості, потребує спеціального дослідження, але те, що він упродовж свого життя залишався вірним духу критицизму, по-своєму його розуміючи і тлумачачи, не має циклікати жодних сумнівів.

Зображені вище головні моменти біографічного характеру, які стосуються рецепції Шилером Кантової філософії, потребують певного доповнення в плані розкриття змісту теоретичних поглядів поета. Шилер сприйняв, визнав і послідовно обстоював Кантову етичну позицію, суть якої полягає в тому, що в моралі (вченні про звичаї) слід чітко відмежовувати чисте воління від будь-якого почуття (задоволення, втіхи або навіть сили) і постійно зберігати його самостійність. Таку позицію Канта нерідко характеризують як "моральний ригоризм". У зв'язку з цим Шилер зазначає в одному листі до Гете (28 жовтня 1794), що "ригористичний характер критичної філософії в його очах якраз і робить їй честь".

Утім, варто пам'ятати і те, що протиставлення чуттєвості й моральності було початково властиво й Шилеровій натурі. Така антитеза почуттів і обов'язку утворює лейтмотив таких поезій, як "Боротьба" і "Покора". На рівні теоретичного узагальнення це протиставлення знаходить своє вираження, зокрема, в праці "Про необхідні межі при вжитку прекрасних форм" (1793–1795 рр.), де автор недвозначно заявляє в Кантовому дусі: "Моральне визначення людини вимагає повної незалежності волі від усякого впливу чуттєвих спонук". Але в тому разі, якщо до такого визначення долучається естетичний смак, то це може суттєво зашкодити моральності. Адже тоді "серйозність законодавства розуму спрямовується на інтерес сили виображення", що, зрештою, призводить до "отруєння звичаєвості в її джерелах" [1, с. 427–428]. У пізніших працях поета також є змога знайти формулювання поглядів на мораль, які витримані в кантіанському дусі. У "Листах про естетичне виховання", в яких домінує все-таки естетична проблематика і краса займає найвище місце в світогляді поета, етична позиція, яку обстоює автор, схарактеризована від протилежного. Тут стверджується, що "всі безумовні системи евдемонізму ... хоч би їх предметом був сьогоднішній день, чи все життя, чи навіть ціла вічність", все-таки є нічим іншим, як "суто ідеалом жадання", отже "вимогою, яка може висувати лише тваринність, що поривається до абсолютного" [1, с. 427–350]. Особливо ж переконливо зображене ставлення до етики критицизму в одному параграфі із праці "Про принадність і гідність": "Про справу після наданих ним [Кантом] доказів більше не може бути суперечки серед мислячих голів, які воліють переконання, і, як на мене, чи не ліпше втратити

все своє людське буття, ніж одержати від розуму інший результат щодо цієї справи" [1, с. 225].

Як впливає із наведених тверджень, Шилер неухильно додержувався позиції Канта, що слід ретельно розрізняти між обов'язком і схильністю, коли йдеться про моральну філософію. Однак, на відміну від Канта, поет уважав, що в такому відмежуванні немає якоїсь нездоланної протилежності. Хоча з об'єктивного погляду вчинки із обов'язку протилежні вчинкам на підставі схильності, але з суб'єктивного погляду людина може намагатися поєднувати обов'язок і задоволення; вона навіть повинна це робити, позаяк "не можна відділяти те, що об'єднано самою природою". Зрештою, поетові складно погодитися з тим, що Кант не надає бодай якогось позитивного морального значення схильностям людини. Адже він глибоко переконаний, що людська природа являє собою "пов'язане ціле в дійсності". Тому чиста етика в своєму застосуванні до такої цілої людини з неодмінністю потребує доповнення через почуття. Воно виявляється засадничим для етики, адже в такому разі йдеться про спонуки людської поведінки. Без почуття не можливе застосування найвищого морального закону до дійсної людини, яка насправді є чуттєво-розумною істотою. Тут мається на увазі та частина практичної філософії, яка називається естетикою. Кант публічно висловив своє ставлення до пропозиції Шилера вдосконалити його ригористичну по суті концепцію етики в одній примітці першого розділу трактату "Релігія в межах самого лише розуму". На думку Канта, безумовний примус, що пов'язаний із поняттям обов'язку, не можна якось поєднати із приналежністю. Проте кьонігсберзький мислитель все ж визнає, що чеснота має добродійні наслідки. Прекрасний образ людства, над яким панує чеснотний спосіб думання (*Gesinnung*), "дуже добре дозволяє супровід грацій". І все ж філософ глибоко переконаний, що коли ми оцінюємо вчинки з погляду приналежності, то в такому разі завжди вже примішується чуттєва компонента, якій немає місця в царині етики.

Естетичний світогляд Шилера вже неодноразово ставав предметом докладного розгляду дослідників його творчості [5, с. 274–282]. Нагадаємо лише, що, як правило, у творах поета виокремлюють дві групи праць, які мають стосунок до естетичної проблематики. Перша з них зосереджена переважно на суто теоретичних питаннях, а головний твір з-поміж цих праць займають "Листи про естетичне виховання людини". Друга група має здебільшого мистецтвознавчий характер і в працях цієї групи, серед яких особливо показовою є стаття "Про наївну і сентиментальну поезію" (1795), Шилер, спираючись на багатий матеріал з історії літератури й історії мистецтва, розробляє конкретні питання художньої культури [6, с. 281–284]. Оскільки спеціальна аналіза естетичних поглядів Шилера виходить за межі теми рецепції критицизму, в подальшому доцільно обмежитися лише короткими вказівками на зазначені твори митця, але більшу увагу приділити трактату "Про приналежність і гідність", який можна вважати репрезентативним для кантіанства Ф. Шилера.

Центральну ідею твору "Листи про естетичне виховання людини" можна сформулювати так: розмежування "початкового стану людини", якому була властива цілісність і гармонійність, життєва повнота форми і змісту, єдність чуття і розуму, та стану розщеплення колишньої гармонійної єдності людської природи, що постав унаслідок прогресу культури, науки, техніки і розвитку соціально-політичних відносин, внаслідок чого сучасна людина стала "фрагментарною, прикутою до фрагменту цілого". У контексті таких міркувань Шилер запитує про можливість відновлення тієї попередньої

єдності природи людини. Поет не вважає державу тим засобом, який придатний для розв'язання цієї проблеми. Натомість лишень мистецтво може зарадити вийти із такого скрутного становища. У цьому контексті Шилер пише: "Всяке поліпшення у сфері політичного повинно починатися ушляхетненням характеру, а хіба може характер ушляхетнитися під впливом варварського державного устрою? Отже, для цієї мети потрібно шукати таке знаряддя, що його неспроможна дати держава, і відкрити для цього джерело, які, незважаючи на всю політичну зіпсованість, зоставалися б чистими й прозорими ... Це знаряддя – красне мистецтво, і джерела ці відкриваються в його невмирущих зразках" [1, с. 286–287]. Справді-бо, прекрасне дозволяє розв'язати таку суперечність, оскільки воно постає своєрідною ланкою опосередкування між об'єктивністю (даність прекрасного предмета для нас зумовлена рефлексією, завдяки якій ми можемо мати відчуття краси) і суб'єктивністю (як чуттєвий стан нашого суб'єкта, завдяки якому ми маємо уявлення прекрасного предмета). Краса – це і форма, бо ми її споглядаємо, і саме життя, бо ми її відчуваємо. З іншого погляду, краса являє собою щось життєве і реальне, хоча водночас вона є чимось ідеальним. Задля визначення поняття прекрасного поет послуговується поняттям гри, оскільки, як зазначає поет, "людина грає тільки тоді коли є людиною в повному значенні слова, і цілковитою людиною вона стає лише тоді, коли вона грає" [7, с. 167]. З цієї підстави стверджується про те, що краса є єдино можливим вираженням "свободи в явищі". За Шилером, краса виступає чимось на кшталт "естетичної держави", тобто такою сферою суспільних відносин, в якій усуваються суперечності між індивідом і родом, свободою і необхідністю, в якій людина стає "цільною". В такій державі "усе – навіть службове знаряддя – є свобідним громадянином і має ті самі права, що й найшляхетніша річ ... отут, у царстві естетичної позірності, здійснюється ідеал рівності, що його мрійник так радо хотів би реалізувати і на ділі..." [1, с. 373]. Утім, наприкінці свого викладу поет все-таки змушений визнати, що така держава все ще залишається мрією, існуючи лише "в кожній витонченій душі".

У трактаті "Про наївну і сентиментальну поезію" Шилер намагається "виправдати" свої естетичні і культурно-філософські ідеї, спираючись на багатий матеріал з історії мистецтва та історії культури, хоча такий підхід був властивий уже деяким раднішим творам поета, зокрема, його можна знайти вже в "Листах". Провідною думкою цього трактату постає відмінність між двома принципами мистецької творчості: "наївним" і "сентиментальним". Перший тип поезії, що вирізняється гармонійною єдністю, цілісністю і безпосередністю у зображенні дійсності, був властивий переважно античності, хоча твори Шекспіра також зараховуються до цього типу. Як зазначає Шилер, "наївний" поет зображує свій об'єкт "із сухою правдивістю", "об'єкт володіє ним цілком", об'єкт зображення стає невід'ємною частиною поетичної природи, яка являє собою одне ціле із цим об'єктом. Тут митець і мистецький витвір постають нерозривною єдністю [7, с. 266]. Натомість "сентиментальний" тип поезії, що притаманний новітнім часам, характеризується втратою внутрішньої єдності і природності при відображенні світу, замість безпосереднього зображення дійсності "сентиментальний" поет подає нам образ ідеального світу, він споглядає речі у різноманітних відношеннях до такого ідеалу і змальовує ці відношення, рефлектує над ними. Саме на рефлексії щодо співвідношення між об'єктом і ідеєю – як твердить Шилер – і "ґрунтується те зворушення, що його він [сентиментальний поет] викликає у собі і передає нам". Се-

нtimentальна поезія живиться із "подвійного джерела": скінченної дійсності та нескінченної ідеї [7, с. 275], постійно протиставляючи дійсність високим поетичним ідеалам. Отже, якщо для наївного співця характерний об'єктивізм у відображенні дійсності, то сентиментальний поет схильний до суб'єктивізму при зображенні до-вколишнього світу. Далі Шилер диференціює сентиментальну поезію, виокремлюючи в ній "сатиричний", "елегійний" та "ідилічний" види поезії. Для сатиричного поета предметом виступає "віддалення від природи й суперечність між дійсністю та ідеалом"; елегійний поет вирізняється "скорботою з приводу втрачених радощів", себто у зв'язку з розладом між дійсністю та ідеалами; ідилічний поет прагне усунути і примирити наявну суперечність між ідеалом і дійсністю, що відбувається у царині мистецтва [7, с. 285, с. 311].

Зазначимо, що істотним підґрунтям для подібної класифікації двох форм поезії виступають не лише відповідні ступені у історичному розвитку поетичного мистецтва, а передусім два типи людського характеру чи два способи сприймання дійсності. Щоправда, як уважає Шилер, обидві форми поезії сприяють тому, що людина стає гармонійною і цілісною, хоча при цьому вони прямують різними шляхами: наївна поезія спирається на досвід, а сентиментальна ґрунтується на розумі [7, с. 342]. Цікаво відзначити у цьому контексті, що сам Шилер ідентифікував себе як поета здебільше "сентиментального". Втім, поет цілком свідомо обстоює тезу, що для "розумної ідеї людськості" потрібен "цілком рівноправний союз" обох типів поезії. Як неодноразово вказувалося вище, Ф. Шилеру до душі була як протилежність між чуттєвістю і моральністю, так і безнастанне прагнення до їх гармонії. Вона проходить лейтмотивом багатьох віршів поета, її можна відшукати також у листах і великих драматичних творах. Власне, вона є темою трактату "Про принадність і гідність". Чуттєва природа дана людині разом з її "чисто духовною природою" не як певний тягар, що потрібно заперечувати й відкидати, а для того, щоб "її якомога тісніше поєднувати з вищою самістю людини". Тут, мабуть, уперше Шилер висловлює свою незгоду з Кантовою моральною філософією, в якій "ідея обов'язку викладена з такою черствістю, що відстрашує всі грації і може легко спокусити слабкий розсуд до того, щоб шукати моральну довершеність на шляху похмурого і монашого аскетизму" [7, с. 77]. Утім, таке "кривотлумачення", як зазначає Шилер, є "найбільш обурливим" для "супокійного й свобідного духу" великого філософа. А все ж через своє "суворе і різке протиставлення" обов'язку і задоволення він сам надав "потужний привід" для подібної протилежності. Далі Шилер намагається обґрунтувати виправданість Кантового погляду в контексті тогочасної моралі з її "грубим матеріалізмом" і "не менш сумнівними принципами вдосконалення". Він порівнює Канта з "Драконом свого часу", який, мовляв, виніс моральний закон із "святини чистого розуму", "виставив його в усій його святості перед століттям, що втратило гідність, і мало перейматися питанням про те, чи існують очі, які стерплять його погляд" [1, с. 226]. Проте водночас поет запитує, чи було потрібно надавати моральному закону такої "жорсткості", яка властива його "імперативній формі", чи так потрібно було відділяти одне від одного чисту волю від усякого задоволення?

Отже, Шилер уважає, що Кантова система естетики, в якій естетична і практична сфери залишаються цілком різними царинами, потребує певного доповнення. Ця думка у праці "Про принадність і гідність" виражена тезою, що між чуттєво прекрасним і гідністю немає зв'язку в критичній філософії. Виходячи із розуміння людини як

"розумно-чуттєвої істоти", Шилер наполягає, що моральний спосіб мислення людини має своїм джерелом "цілу" людську природу. В ній відчуття краси і свободи поєднані з "суровим духом закону", а відділяє їх лише "аналітичний розсуд" філософа. Чуттєва природа не протилежна волі в царині морального, а виступає тут "жвавою учасницею у самосвідомості чистого духу". Для того, щоб поєднати естетичне з етичним, поет запроваджує поняття "принадність" (die Anmut). Зміст його полягає в тому, що краса розуміється як спонтанно бажані, вивільнені від усього умисного, "самовільні рухи ... які виражають свідомі відчуття" [7, с. 62]. У принадності виражається гармонія обов'язку і схильності, моральності і природи, гармонія, в якій моральне прагнення людини знаходить свого довершення. Волю і "спроможність відчуття" Шилер зображує в їхній внутрішній узгодженості, яка є "печаттю досконалої людськості" (у сенсі людської природи) і яку поет називає "прекрасною душею" [1, с. 228]. Як зазначає поет, прекрасна душа – це така душа, в якій "гармонують чуттєвість і розум, обов'язок і схильність, і грація є її виразом у явищі" [1, с. 229]. Вона з'являється тоді, коли "моральне почуття, зрештою, настільки упевнило усякі відчуття людини, що воно може без остраху віддати афекту керування волею і ніколи не побоюється перебувати у суперечності з її рішеннями" [1, с. 228]. Вагомим уточненням щодо природи прекрасної душі є заувага про те, що моральними є не окремі вчинки прекрасної душі, а "цілий характер". Тому єдино її заслугою є не певний учинок, а "те, що вона є". Адже, як зазначає поет, "людина призначена не для того, щоб здійснювати окремі моральні вчинки, а для того, щоб бути моральною істотою" [1, с. 224]. Однак "прекрасна душа" не може існувати там, де природа суперечить розумові, де природні потяги людини суперечать моральному законодавству її розуму. У такому разі, як зазначає поет, виникає "піднесений спосіб думання", виразом чого і є "гідність". Адже узгодженість між природою і моральністю хоча і дана людині як певне завдання, однак людина не може здійснити його у чистому вигляді. Тому потяги слід опанувати силою моралі. Це можливо лише в стані свободи духу, який Шилер називає "гідністю". Якщо гідність поєднується в людині із принадністю, то в цій людині людськість виражається у найвищому ступені. Зазначимо, що прекрасну душу поет схильний бачити більше у жінок, тоді як піднесений характер більше притаманна чоловікам.

Однак при цьому варто пам'ятати і те, що прекрасна душа – це всього лише ніколи не досяжна ідея, суто прекрасний ідеал. Звісно, природно напрошується тлумачення такої тези в дусі піднесеного ідеалізму. Набагато складніше побачити в ній глибоку філософську думку, а саме: естетична характеристика душі як прекрасної означає для поета суттєву властивість людини бути моральною істотою. Власне, схожа ідея поетично виражена в дистиху "Різня станів": "Adel ist auch in der sittlichen Welt. Gemeine Naturen / Zahlen mit dem, was sie thun, edle mit dem, was sie sind".

Німецький поет раз у раз наполегливо обстоює права почуттів як у світі моралі, так і в царині прекрасного. Справді-бо, як він влучно зауважує, людина – як чуттєва і моральна істота водночас – без почуття нагадувала б якусь порожню примару, в якій немає ані тіла, ані крові. В теоретико-естетичному плані це знаходить своє відображення у тлумаченні Шилером двох базових естетичних понять того часу: поняття "морально-піднесеного" і "морально-прекрасного". Зазначимо, що поняття піднесеного, яке має досить давню історію в розвитку естетичної думки і відіграє неабияку роль також у критичній філософії Канта, стало суттєвою компонентою

Шилерова естетичного світогляду. Про це свідчить бодай той простий факт, що чимала частина творчого доробку поета присвячена дослідженню цього поняття: його аналізують два трактати про трагічне, дві статті про піднесене, значний обсяг "Розпоршених міркувань про різні естетичні предмети", друга частина "Про принадність і гідність". Морально-піднесене постає тією формою, в якій нам (нашому чуттю) спершу являє себе феномен моральності. Крім того, за Шилером, саме поняття морально-піднесеного імплікує поняття прекрасного. І справді, коли людина підпорядковує себе моральному закону, вона відчуває гордість і задоволення від того, що вона самостійно утворює в самій собі ідею такого найвищого закону своїх учинків, що вона сама є своїм власним законодавцем, що це і є її власна особистість, якій вона складає послух. З такої позиції добро вже не перебуває в якійсь вищості чи трансцендентності, на яку позирає людина, а сходиться зі "свого трону" до глибини нашого серця. У вірші "Ідеал і життя" (1795) поет виражає цю думку прекрасними рядками, які у прозовому перекладі звучать так: "Суворі кайдани закону зв'язують лиш рабський дух, який його зневажає, але із супротивом людини зникає навіть величність Бога" [3, с. 117]. У цю мить відбулося поєднання чи "братання" моралі і природи, природа стала моральною, а мораль постала природною. І такий стан справ властивий для "цілої людини" з її єдністю морального і природного, а проте він також є ідеалом "морально-прекрасного".

На завершення потрібно бодай стисло схарактеризувати такий аспект творчості Шилера, який торкається його поглядів на історію (точніше, філософію історії) і на якому так само позначився вплив ідей критичної філософії Канта.

Вагомим моментом в еволюції творчості Шилера був початок ґрунтовного вивчення історії, що припадає на кінець 80-х рр. Із цих студій світової історії виникли згодом відомі історичні драми поета "Історія Тридцятилітньої війни" і "Відділення Нідерландів". Однак Шилер не став фаховим дослідником історії. Можливо, причина цього криється в його непідробному інтересі до філософії, не кажучи вже про його закоханість у поезію. Хай там як, але саме завдяки історичним працям його запросили до Єнського університету на посаду професора. У середині травня 1789 р. він розпочинає курс лекцій з історії. Перші дві лекції мали заголовок "Що означає і для якої мети вивчають світову історію?" і були опубліковані "Німецькому Меркурію" Вілянда. Своє кредо Шилер як викладач історії сформулював закарбував у таких словах: читати не для "ремесників-учених", а для "філософських умів". Тож і не дивно, що поет читав лекції з історії як "справжній професор філософії" [4, с. 105–106]. У цих лекціях Шилер викладає і своє розуміння історії як науки. Історія – це не дисципліна, погляд якої звернутий лише у минуле. Її завдання

полягає передусім у тому, щоб пов'язувати знання про минуле із сьогоденням, отже використовувати його для розв'язання нагальних завдань сучасності. На цій підставі Шилер зазначає, що історична наука повинна висвітлювати той шлях, прямуючи яким людство може поступово наблизитися до своєї мети, а саме до досконалої, розумної і шляхетної людськості (Menschlichkeit). Шилер обстоював прогресистський погляд на історію людства, відповідно до якого розвиток людства відбувається разом із духовним поступом. Люди лише поступово змогли піднятися до свого теперішнього духовного рівня, вийшовши із наполовину тваринного стану. Суспільне об'єднання поклато край безправності і грубості початкового стану, воно надало людям безпечності життя і власності, рівності перед законом і моральної свободи. Однак, оскільки повна цивілізованість не досяжна в межах лише одного народу, то потрібно, щоб народи і держави укладали союзи одне з одним. Звісно, Шилер добре розумів, що людина – це в першу чергу член свого народу, тож свобода людини не можлива без свободи народу. Хоча зберігає свою чинність і протилежне: свобода певного народу не може бути без свободи індивідууму як представника цього народу. А проте, він особливо наголошує той момент, що людина стає дійсно людиною тільки тоді, коли вона є громадянином світу (Weltbürger), і ця теза засвідчує близькість філософсько-історичних поглядів поета до відповідних Кантових ідей. Варто також зазначити, що Шилер послідовно обстоює ідеалістичне розуміння історії людства, яке проявляється, зокрема, в тому, що при поясненні відносин між народами вирішальну роль тут відіграє не політична влада, а такі чинники, які стосуються моралі, культури і характеру нації.

Якщо на завершення спробувати оцінити доробок Шилера в контексті тлумачення ним Кантової філософії, то, мабуть, складно не погодитися тут з твердженням К. Форлендера про те, що "Філософська заслуга Шилера полягає в тому, що він "естетично пом'якшив" різкий, моральний "ригоризм" Канта" [4, с. 115]. Додати до цього можна хіба що те, що зроблено це було витошено і по-мистецьки вишукано.

Список використаних джерел

- Schiller F. Über Kunst und Wirklichkeit. Schriften und Briefe zur Ästhetik. Hrsg. C. Träger. – Leipzig: Reclam, 1975. – 559S.
- Schiller F. Werke in 14 Bänden. Hrsg. L. Bellermann. – Leipzig–Wien: Bibliographische Institut, 1895–1897. – Bd. XIII. – 534S.
- Schiller F. Werke in 14 Bänden. Hrsg. L. Bellermann. – Leipzig–Wien: Bibliographische Institut, 1895–1897. – Bd. I. – 511S.
- Vorländer K. Die Philosophie unserer Klassiker. Lessing – Herder – Schiller – Goethe. – Berlin–Stuttgart: Dietz, 1923. – 194S.
- Асмус В. Ф. Немецкая эстетика XVIII века. Изд. 2-е, стереотипное. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 312 с.
- Лекции по истории эстетики. [Под ред. М. С. Кагана]. – Л.: ЛГУ, 1974. – Кн. 2. – 200 с.
- Шиллер Ф. Эстетика / [Пер. з нім. Б. Гавришкова]. – К.: Мистецтво, 1974. – 360 с.

Надійшла до редколегії 06.09.13

Д. Е. Прокопов

ЭСТЕТИКА Ф. ШИЛЛЕРА И РАЗВИТИЕ КРИТИЦИЗМА (К ПРОБЛЕМЕ РЕЦЕПЦИИ ФИЛОСОФИИ КАНТА)

Автор изучает специфику интерпретации философии Канта через обращение к трудам Ф. Шиллера. В статье раскрыты характер и основные принципы этого прочтения критицизма в контексте сравнительного анализа толкования Шиллером эстетики и этики с оригинальными текстами Канта.

Ключевые слова: Ф. Шиллер, философия Канта, эстетика, духовная культура, поэзия, человек, мораль.

D. Ye. Prokopyov

F. SCHILLER'S AESTHETICS OF AND THE DEVELOPMENT OF CRITICISM (ON THE PROBLEM OF THE RECEPTION OF KANT'S PHILOSOPHY)

The author examines the specific of Kant's philosophy interpretation in by addressing to the works of F. Schiller. The article discloses the nature and basic principles of reading criticism in the context of comparative analysis of Schiller's interpretation of aesthetics and ethics with the original texts of Kant.

Keywords: F. Schiller, Kant's philosophy, aesthetics, spiritual culture, poetry, human, morality.